

Е.П. Семенюк,
доктор філософських наук, професор
(Український державний лісотехнічний університет);
Г.І. Виноградов,
кандидат філософських наук, доцент
(Львівський банківський інститут)

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СВІТЛО ТА ТІНІ РЕАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

У даній статті автори розглядають феномен глобалізації як інтеграцію єдиної, загальносвітової, глобальної економіки замість сукупності окремих національних економічних комплексів, які існували раніше. Також глобалізація – це важіль економічного і соціально-політичного тиску з боку певних могутніх сил, проти чого протестують антиглобалісти. Втім, глобалізація є і чинником позитивним, конструктивно-творчої спрямованості у межах людства як системної цілісності.

Постановка проблеми. Останнім часом феномен глобалізації дедалі частіше стає об'єктом безпосереднього вивчення, у тому числі і у філософії постмодернізму [4:94-95]. Проте найвагоміші праці такого змісту належать, безперечно, економістам, наприклад, відомому міжнародному фінансисту Джорджу Соросу [11] або лауреату Нобелівської премії з економіки Джозефу Стігліцу [12]. Час диктує необхідність серйозного соціально-філософського аналізу сутності глобалізації, і перші спроби такого характеру вже зроблено [1].

Мета статті – привернути увагу як філософів, так і представників інших галузей знання до принципової неоднозначності, багатогранності та внутрішньої суперечливості процесу глобалізації. На нашу думку, це істотно сприятиме уточненню методологічних засад з'ясування самого змісту поняття глобалізації та сфери його наукової продуктивності.

Феномен глобалізації нині нерідко пов'язується лише з економічним та політичним диктатом певних сил на міжнародній арені, з транснаціональними корпораціями та урядами, які допомагають їм монополізувати розподіл світового ринку, а також з неминучою стандартизацією у сфері духовної культури під впливом наймогутніших країн та поширених у них новітніх технологій. Явища такого характеру, безперечно, мають місце у сучасному житті світової спільноти, і вони породили досить широкий рух антиглобалістів. Спробуємо показати однак, що об'єктивно справа є значно складнішою.

Визначення глобалізації у сучасній літературі найчастіше обмежується суто економічним аспектом поняття. Ось приклад із найсучаснішої вітчизняної енциклопедії: "Глобалізація (фр. global – "загальний, всесвітній", від лат. globus – "куля") – категорія, яка відображає процес обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі державних кордонів і з 60-х рр. XX ст. набуває форм постійного й неухильно зростаючого міжнародного переплетіння національних економік" [7:264]. Інакше кажучи, йдеться лише про інтеграцію єдиної, загальносвітової, глобальної економіки замість сукупності окремих національних економічних комплексів, які існували раніше. Саме так використовують це поняття і згадані вже видатні економісти світу, і багато інших авторів (і це цілком зрозуміло, якщо врахувати, що термін "глобалізація" взагалі почав використовуватися ще з кінця XX ст. саме економістами, теоретиками економічної сфери життя суспільства). Але хіба ж цією стороною справи (безперечно, вельми важливою) вичерпується зміст загального поняття, на який дає підставу його семантичний потенціал?

Відповідно до логіки граматичних компонентів – кореня слова та суфікса, – термін "глобалізація" у загальному випадку означає рух якихось явищ (сторін дійсності) до загальнопланетарного рівня, надання їм гранично широкого, всесвітнього характеру. Але от яких саме явищ (або сторін) – термін у принципі не визначає і не обмежує. Саме це робить можливим використання глобалізації як важеля економічного (і соціально-політичного) тиску на всі народи світу з боку певних могутніх сил, проти чого так активно і цілком виправдано протестують антиглобалісти. Але разом із тим глобалізація може бути і чинником явно позитивного характеру, конструктивно-творчої спрямованості, стосовно всього людства як системної цілісності.

Сутність процесу глобалізації, яка швидко поглиблюється на рубежі XX-XXI ст., полягає у тому, що людство (попри всю його роз'єднаність по національних та інших "квартирах") дедалі більше усвідомлює себе інтегральним, єдиним у своїй внутрішній різноманітності суб'єктом всесвітньо-історичної творчості. До рівня глобалізації світова спільнота мала піднятися, дозріти у своєму загальному розвитку, і це був довгий шлях [9:2-4].

Історія людства свідчить, що протилежні за напрямком, але по суті взаємно доповняльні, тенденції соціальної інтеграції й дезінтеграції завжди були об'єктивно необхідними для поступового розвитку. Економічна експансія держав (етносів), які випереджали у своєму розвитку сусідів, підкріплена прямими військовими агресіями, призводила до створення імперій, що формували певний цивілізаційний простір. В межах такого простору прискорювався інформаційний обмін, відбувалося взаємне збагачення культур, вищого рівня сягали продуктивні сили. Разом із тим наростали суперечності, викликані, у першу чергу, асиметрією в економічному зростанні метрополій і колоній, а поруч – опором уніфікуючому, нівелюючому впливу цивілізаційних процесів на самотні культури етносів. Результатом ставали вибухи, що руйнували імперії, на уламках яких виникали нові держави. Проте потреби економіки диктували пошук нових форм інтеграції, а інтеграційні процеси з необхідністю спричиняли поживлення дезінтеграційних сил.

До останнього часу взаємодія інтеграційних і дезінтеграційних тенденцій мала стихійний характер, оскільки у ролі суб'єктів економічної, політичної, культурної діяльності виступали спільноти рівня не вище, ніж нації (від імені яких виступали уряди держав, суспільно-політичні рухи тощо). Досі стихійно формуються асиметри-

чні економічні та культурні зв'язки між країнами, не існує механізмів координації використання природних ресурсів, демографічної політики тощо.

Становлення людства як цілісного, відносно єдиного суб'єкта глобального шабля діяльності було детерміноване низкою складних соціально-економічних, політичних, ідеологічних та культурних процесів ХХ ст. Цьому сприяли як досягнення науково-технічної революції (широке впровадження прогресивних технологій, новітніх засобів транспорту та зв'язку, комп'ютеризація та інформатизація суспільства, освоєння космосу), так і поступове зростання гостроти ресурсно-економічних, екологічних, демографічних та інших проблем світової спільноти, що почали сприйматися як *глобальні проблеми сучасності* [3].

В результаті цього процесу люди різних країн та континентів уперше відчули свою взаємозалежність на Землі, той факт, що всі ми, образно кажучи, є пасажерами єдиного "космічного корабля" – нашої планети. Витоки глобалізації суспільної свідомості та практики людства генетично пов'язані з прогресом культури та її соціальною роллю.

Одним з найважливіших чинників глобалізації історично була наука, і це дуже влучно висловив В.І. Вернадський, наголосивши, що саме "наукова думка як планетне явище" робить людство могутнім геологічним фактором. "Людина вперше реально зрозуміла, що вона житель *планети* і може – має – мислити і діяти в новому аспекті, не лише в аспекті окремої особи, сім'ї або роду, держав або їх союзів, але і в *планетному аспекті*" [2:24]. Хіба ж В.І. Вернадський не був одним з перших глобалістів ХХ ст., без перебільшення піонером глобалістики – у найкращому, звичайно, значенні слова? Так само, як пізніше, вже у добу загострення глобальних проблем, був Ауреліо Печчеї [6].

Вже на цих прикладах добре видно, що такі поняття, як глобалізм, глобалістика, глобалізація тощо, не несуть однозначно негативного змісту, який нерідко пов'язують з ними сьогодні. Критичне ставлення цілком виправдане, коли йдеться про різні форми експлуатації народів і навіть цілих континентів, про політичний шантаж і відверте насильство на планеті, коли викриваються прогресуюче зубожіння країн "третього світу", хижацьке використання міжнародними монополіями світових ресурсів і поглиблення екологічної кризи, нав'язувана силою уніфікація способу життя, вимушена деградація національних культур тощо. Але є в понятті глобалізації також і історично позитивний зміст. І важливо усвідомлювати, що в цілому цей феномен має об'єктивний характер: "стрімке прискорення глобальних процесів на межі тисячоліть є результатом інтенсифікації низки економічних, політичних і технологічних факторів" [1:4]. Тільки до цього, на наш погляд, обов'язково слід додати також і соціокультурні, зокрема, інформаційні чинники. Вельми важливим фактором глобалізації, роль якого аж ніяк не можна недооцінювати, постійно виступає трансформація інформаційного простору планетарної цивілізації [9:7-10].

Позитивний зміст глобалізації полягає в тому, що в ХХ ст. народи Землі (хоч і з чималими винятками) почали усвідомлювати себе у певному розумінні єдиною цілісністю – людством. Чому лише у певному розумінні, та до того ж і з винятками? А тому, що й досі багато націй, народностей, етнічних та соціальних груп значно більше орієнтуються на те, що відрізняє та відділяє їх від інших верств світової спільноти, ніж на те, що поєднує всіх людей. Ксенофобія все ще є досить поширеною на нашій планеті. Досить згадати певне відчуження чи десь навіть протистояння, конфронтацію (стараннями екстремістських кіл) мусульманської та християнської, західної цивілізацій. І все ж таки в цілому саме ХХ століття, особливо друга його половина, – це той історичний рубіж, коли поняття "людство" набуло реального сенсу. Це має, безумовно, величезне значення: інтегральний потенціал світової спільноти дозволяє їй легше долати всі перешкоди на шляху розвитку людства, ніж це можливо при розпорощенні зусиль різних народів.

В основі того, що саме ХХ сторіччя стало часом усвідомлення цілісності всього народонаселення Землі, лежить певний комплекс складних соціально-економічних, політичних, соціокультурних процесів, і важливо зазначити, що вони неперервно прискорювалися в межах століття. Друга його половина (після перемоги над нацизмом та створення Організації Об'єднаних Націй), особливо ж останні десятиріччя – це період інтенсивного поглиблення багатосторонніх зв'язків між народами. Зароджується новий тип світосприйняття та мислення, в якому людство починає розглядатися як внутрішньо єдиний суб'єкт загальнопланетної діяльності. Ось тут і слід бачити коріння глобалізації життя людей у соціумі. Цілком не випадково цей же період став часом розгортання у світі науково-технічної революції.

Разом з тим глобалізація обертається посиленням нерівномірності у соціокультурному поступі народів, дедалі більшим розмежуванням у світовому масштабі полюсів надмірного багатства та злиднів, справді гідного людини життя та нестерпного животіння, існування у вічних муках. Як показала новітня історія, з часом ситуація лише погіршується, прірва між лідерами та аутсайдерами світового розвитку не зменшується, а, навпаки, зростає [1], і це, без перебільшення, трагічно.

"Відношення доходу 20 відсотків найбагатшого населення Землі, так званого золотого мільярда, до доходу 20 відсотків найбіднішого населення планети становило 30 : 1 в 1960 р., 60 : 1 в 1990 р. і 90 : 1 в 1999 р. Таких темпів перерозподілу глобального валового продукту ніколи не було раніше в історії світової цивілізації" [1:5]. І ще один кричущий факт з розряду диспропорцій усередині сучасного людства: "в 1995 р. на долю багатих країн, де мешкало 20 відсотків населення світу, припадало 80 відсотків світового ВВП, а на долю бідних країн, де зосереджено 80 відсотків населення, - 20 відсотків світового ВВП" [1:5]. Це іноді називають "суспільством 20 : 80"... Зрозуміло, чому серед значної частини населення планети стають популярними гасла антиглобалізму. Отже, процес глобалізації, без сумніву, є вельми складним та діалектично суперечливим.

У пошуках розумного і прийняттого виходу з цієї драматичної ситуації, коли час несе з собою лише загострення вже відомих глобальних проблем та додає до них ще й якісь нові (як, наприклад, нещодавно усвідомлена проблема міжнародного, трансконтинентального тероризму), людство з надією звернулося до моделі *сталого розвитку*. Коротко можна сказати, що це *стратегія оптимізації* всієї багатогранної діяльності суспільства

(економічної, технологічної, політичної, соціокультурної, інформаційної тощо) в його неперервній взаємодії з природою, тобто з відчутним екологічним акцентом [8]. Лише таким чином людство зможе вижити у добу заго-стрення глобальних суперечностей. Особливе значення, на наш погляд, має *ноосферний варіант* концепції ста-лого розвитку (праці А.Д.Урсула та ін.), що базується на вченні В.І. Вернадського про ноосферу [2]. І весь цей комплекс життєво важливих для людства питань органічно пов'язаний з адекватним розумінням глобалізації.

Аналіз сутності цього процесу та пошук засобів ноосферизації суспільства на його шляху до сталого розвит-ку вимагають глибокого вивчення типології суперечностей та конфліктів, що роз'єднують, а подекуди просто роздирають людство. Антагоністичні суперечності мають послідовно усуватися з практики світової спільноти. Відомо, що ще І. Кант у трактаті "Вічний мир" (1795 р.) говорив про принципову необхідність виключити війну з арсеналу політики, з практики життя суспільства. Доки це не буде зроблено, важко говорити про якусь ста-лість розвитку на планеті. Але справа не обмежується тільки збройними конфліктами, терором, найгострішими формами злочинності та іншими екстремальними проявами агресивності людської природи. Усі без винятку види конфліктів у суспільстві мають стати об'єктом спеціального вивчення з метою оптимізації розв'язання відпові-дних суперечностей з позицій вчення про ноосферу, на базі досягнень сучасної конфліктології [9:4-7]. По суті, йдеться про посилення ролі суб'єктивного фактора в історичному процесі, свідому цілеспрямовану діяльність інтегрованого людства, яка має на меті забезпечення умов виживання та подальшого розвитку не лише тепері-шнього, але й прийдешніх поколінь.

Цілком природно, що різні філософські течії сьогодення так чи інакше підключаються до осмислення та аналізу глобалізації. У постмодерністській критиці цього явища [4:94-95], певна річ, не можуть не відбиватися фундаментальні методологічні засади цієї течії, насамперед – ставлення адептів постмодернізму до проблеми співвідношення одиничного, особливого та загального. Оскільки кожне існуюче в дійсності явище є унікаль-ним, неповторним, тобто одиничним (що, безперечно, так), виникає ілюзія, що загальне завжди існує лише у людській уяві, а не в реальності. "Антисистематичність як характерна риса постмодернізму не зводиться до простої відмови від зазіхань на цілісність та повноту теоретичного охоплення реальності – вона пов'язана з фо-рмуванням неklasичної "онтології розуму". Справа полягає в об'єктивній неможливості зафіксувати наявність жорстких, самозамкнених систем чи то у сфері економіки, чи політики, чи мистецтва" [5:238]. Зрозуміло, що з цих позицій дуже легко критикувати саму ідею глобалізації: адже вона принципово є вельми високим щаблем узагальнення величезної множини окремих об'єктів, їх властивостей та зв'язків. Як бачимо, стара філософська проблема ставлення до універсалій проявляється тут на сучасному конкретному матеріалі, на новому витку спі-ралі філософської думки (до речі, при спростуванні можливості і самої філософії).

На наш погляд, заперечення у постмодернізмі об'єктивної системності в бутті та його пізнанні обертається, по суті, повним антираціоналізмом та антисцієнтизмом. Разом із тим, як відомо, саме науці належить особливо велика, справді незамінна роль у конституюванні, поглибленні та практичному втіленні в життя концепції ста-лого розвитку [8:137-154]. З урахуванням цього принципового положення і мають визначатися характер понят-тя глобалізації та сфера його наукового використання.

З позицій постмодернізму в наш час втрачають значення всі традиційні опозиції (такі, наприклад, як суб'єкт – об'єкт, ціле – частина, внутрішнє – зовнішнє, реальне – уявне, чоловіче – жіноче, капіталізм – соціалізм, Захід – Схід). Отже, ніби не мають сенсу й протиставлення "багатство – бідність" або "сталий розвиток – криза, зане-пад, катастрофа". Проте бідним людям (країнам) або ж тим, хто переживає катастрофу і може взагалі загинути, чомусь не стає легше від подібних міркувань. Таким чином, для тверезого аналізу реалій сьогодення вихідні засади цієї філософської течії дають не дуже багато корисного.

Глобалізація, безперечно, посилює поширення певних інваріантів і навіть стереотипів у сфері духовної культури людства, проте не перекреслює унікальної своєрідності, неповторності кожної національної культури. В цьому є певна суперечність суспільного розвитку, але вона має об'єктивно-діалектичну природу – це вічна та універсальна суперечність одиничного, особливого і загального.

"Яким буде світ під впливом глобалізації? В наш бурхливий час змін футурологія не може дати однозначної відповіді на це запитання. Однак більшість прогнозів розвитку світової цивілізації в наступному столітті ґрун-тується на тому, що людство знайде вихід із нинішньої кризи на шляху трансформації сучасного світу на заса-дах соціальної справедливості" [1:5]. Дуже хочеться вірити, що так і буде.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Глобалізація являє собою багатогранний, складний, внутрішньо суперечливий і об'єктивно виправданий процес, її не можна витлумачувати спрощено та однобічно (припустімо, лише в критичному плані). Значну роль у її аналізі має відігравати, безперечно, філо-софська думка. Слід виходити з того, що філософське дослідження за своєю природою все-таки не є "мета-нарацією" або "гранд-наративом", тобто "великим розповіданням", як зневажливо вважають адепти постмодер-нізму [10: 8-9], - це справжня науково обґрунтована розвідка у певному напрямі. При цьому немає сумніву в тому, що подальше дослідження глобалізації філософами має здійснюватися у творчому союзі з представника-ми інших галузей знання – природничо-наукових, соціально-гуманітарних, технічних тощо. Вельми важливою є евристична інтеграція пошукових зусиль та їх результатів у всіх можливих галузях науки. Перспективи глибо-кого вивчення глобалізації у системній єдності з багатьма взаємопов'язаними явищами реального життя суспі-льства істотно залежать від адекватності методологічних засад філософської теорії.

1. Арсенко А. Глобалізація чи поляризація: що чекає світ? // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 75 (22 квітня). – С. 4-5.
2. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетное явление. Книга вторая. – М.: Наука, 1977. – 192 с.
3. Глобальные проблемы современности. – М.: Мысль, 1981. – 285 с.

4. Енциклопедія постмодернізму / Пер. з англ. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2003. – 503 с.
5. Малахов В.С. Постмодернизм // Современная западная философия. Словарь. – М.: Политиздат, 1991. – С.237-240.
6. Печчеи А. Человеческие качества / Пер. с англ. – Изд. 2. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
7. Савельев С. Глобалізація // Економічна енциклопедія. У трьох томах / Відп. ред. С.В. Мочерний. – Т.1. – К.: Видавн. центр "Академія", 2000. – С. 264-265.
8. Семенюк Е.П. Філософські засади сталого розвитку. – Львів: Афіша, 2002. – 200 с.
9. Семенюк Э.П. Глобализация и социальная роль информатики // Научно-техническая информация (М.: ВИНТИ). Сер. I. – 2003. - № 1. – С.1-10.
10. Соболь О.М. Постмодерн і майбутнє філософії. – К.: Наукова думка, 1997. – 188 с.
11. Сорос Дж. Про глобалізацію / Пер. з англ. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2002. – 173 с.
12. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Пер. з англ. - К.: Видавн. центр "КМ Академія", 2003. – 252 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.09.03 р.

Семенюк Э.П., Виноградов Г.И. Глобализация: свет и тени реального развития человечества.

В данной статье авторы рассматривают феномен глобализации как интеграцию единой, общемировой, глобальной экономики вместо совокупности отдельных национальных экономических комплексов, которые существовали раньше. Также глобализация – это рычаг экономического и социально-политического давления со стороны известных могучих сил, против чего протестуют антиглобалисты. Впрочем, глобализация выступает и как положительный фактор, способствуя конструктивно-творческой направленности в рамках человечества как системной целостности.

Semenjuk E.P., Vynogradov G.I. Globalization: the light and the shadow of the practical development of mankind.

In the article the author considers the phenomenon of globalization as a rare integration, public, global economics instead of the totality of the separate national economical complexes, which have existed before. Thus, globalization is the key of economical and social-political pressure from the side of the known mighty force the antiglobalists protest. Against though the globalization is as a positive factor conducive to the constructive and creative trend in the bounds of mankind as a systemic integrity.